

МІЖНАРОДНИЙ РИНОК БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ. ВИМОГИ І СТАНДАРТИ УГОДИ "БАЗЕЛЬ II" І ПРОБЛЕМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У БАНКІВСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ

Ігор ГУЦАЛ, Василь БРИЧ, О. ВОВК

"БАЗЕЛЬ II" ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКИХ РИЗИКІВ

Розглянуто основні положення та принципи "Базеля II". Проаналізовано необхідність, можливість і доцільність впровадження рекомендацій Базельської угоди в практику вітчизняного банківського бізнесу.

За останні десятиріччя суттєво змінилися умови та методи банківської діяльності. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій забезпечив, з одного боку, глобалізацію фінансової системи та виникнення глобальних інформаційно-фінансових ринків, а з іншого – появу нових фінансових інструментів. Це обумовило зростання обсягів фінансових операцій загалом спекулятивних фінансових операцій зокрема. Фінансова глобалізація спричинила виникнення нових можливостей для банків з точки зору розширення спектра, здійснюваних ними операцій і пропонованих послуг, а також загострила конкуренцію як серед банківських, так і небанківських установ (пенсійних, інвестиційних, хедж-фондів, страхових компаній та ін.).

У сучасних умовах діяльність зарубіжних і вітчизняних банків пов'язана з багатьма ризиками, а еволюція ринків і банківського бізнесу породила проблеми їх регулювання та управління. Виникнення нових фінансових інструментів обумовили появу нових видів ризиків, що, відповідно, потребує постійного корегування показника достаності капіталу банку. Необхідність посилення значення капіталу в забезпеченні стійкості функціонування банків, підвищенні відповідальності менеджменту банку за прийняті ризики потребують розширення якісного та кількісного складу ризиків, які мають бути враховані при оцінці достатності капіталу, обсягу та ризиковості його операцій.

Проблемам ризиковості в діяльності банківської системи присвячені праці як зарубіжних (І. Гайгера, Г. Майера, Г. Шіренберга, В. Уоскіна) та вітчизняних вчених-економістів (З. Васильченко, А. Мороз, М. Савлука).

З опублікуванням угоди "Базель II – Міжнародна конвертація розрахунків власного капіталу" (доопрацьована рамкова угода) з'явилися нові підходи щодо вдосконалення оцінки банківських ризиків та забезпечення стійкості і конкурентної рівності банків щодо напрямків розвитку вітчизняної банківської системи [1].

Основною метою "Базеля II" є орієнтація банків не на кількісні, а на якісні показники оцінки ризиків, і тим самим забезпечення захисту клієнтів від краху кредитних організацій.

Необхідність внесення змін до методики розрахунку коефіцієнтів мінімальної потреби в капіталі, запропоновані "Базелем I", обумовлені наступними причинами:

- 1) визначення рівня достатності капіталу на основі вагових коефіцієнтів ризику не точно оцінює реальну якість банківських активів. Наприклад, кредит, виданий банку з країн, що розвиваються, терміном до одного року має коефіцієнт 20%, а позика кредитної міжнародної корпорації – коефіцієнт 100%. Крім того, всередині кожної групи контрагентів (кредитні організації, державні установи, нефінансові установи та рядові громадяни) застосовувались єдині коефіцієнти ризику, не зважаючи на їх кредитоспроможність і форми забезпечення кредиту;
- 2) діюча методика не стимулювала банки застосовувати захисні технології, які спроможні знижувати ризик, адже при розрахунку коефіцієнтів практично не враховувалася позитивна роль забезпечення та гарантії за кредитними операціями;
- 3) боргові зобов'язання держави не вимагали ніякого резервування, оскільки вважалось, що вони є абсолютно безризиковими активами;
- 4) потрібно розробити підхід до передачі через похідні інструменти ризиків третім особам, оскільки залежно від умов сек'юритизації конкретного боргу, банк, який його видав, тією чи іншою мірою зберігає за собою ризик, в зв'язку з чим регулюючим органам надзвичайно важко оцінити ступінь цього ризику.

Нові підходи до оцінки достатності капіталу банків, узагальнені в документі "Базель II", були узгоджені і в квітні 2004 р. прийнята їх кінцева редакція. Угоду планується ввести центральними банками економічно розвинених країн світу з 2007 р. Ця нова угода передбачає стимулювання банків до постійного вдосконалення методів і процедур оцінки й управління кредитним ризиком, відображення ризику в нормативах капіталу, наближення нормативного капіталу до величини капіталу, необхідної для покриття всіх ризиків і забезпечення платоспроможності у разі негативних обставин. Безперечно, все вищезазначене має важливе значення для забезпечення стійкості світових банківських систем взагалі і вітчизняної банківської системи зокрема.

Проаналізуємо необхідність, можливість і доцільність впровадження рекомендацій "Базеля II" для української практики.

Реалізація будь-якого положення чи системи може відбутись як за формою (формально), так і за суттю (реально). Формальний підхід передбачає застосування 8% коефіцієнта достатності капіталу для боржників, а для тих із них, хто не має кредитних рейтингів, передбачена ризикова вага 100%. В основу такого варіанту реалізації угоди "Базель II" закладений показник достатності капіталу вітчизняних банків, який значно перевищує вимоги Базельського комітету. Так, достатність капіталу вітчизняних комерційних банків за 5 останніх років склала: на 01.01.2001 – 15,5%, на 01.01.2002 – 20,7%, на 01.01.2003 – 18,1%, на 01.01.2004 – 15,1%, на

01.01.2005 – 16,8% [2]. Однак, така величина їх капіталу – не від хорошого життя. Значні труднощі управління активами українських банків пов'язані насамперед зі складністю кредитування реального сектора економіки, відображаються як у проблемах із залученням капіталу, так і з реінвестуванням прибутку, і як наслідок – призводять до росту власного капіталу за рахунок внесків засновників і прибутку. Крім того, значна частина капіталу вітчизняних банків є фіктивною.

Реальний шлях більше відповідає потребам банківської системи України, та економіки загалом. Він передбачає створення ефективної системи кредитних рейтингів для більшості боржників, що дасть змогу скоротити строки роботи з кредитними заявками, диференціювати вартість позик, забезпечити спрощений доступ до кредитів, знизити їх вартість для надійних боржників тощо.

З метою проведення аналізу можливості і доцільності реалізації реального шляху "Базеля II" необхідно зупинитися на основних вимогах до мінімального розміру, які згідно з цією угодою складаються з наступних елементів:

- визначення мінімального рівня капіталу;
- визначення величини активів, зважених на кредитний ризик;
- оцінка ринкового ризику;
- розрахунок операційного ризику.

Отже, з перерахованих елементів "Базель II" зберігає вимогу щодо підтримки власного капіталу на рівні 8% і метод розрахунку ринкового ризику. Новими елементами є підхід до оцінки кредитного ризику та врахування операційного ризику.

Для оцінки кредитного ризику пропонується два підходи: стандартний (Standardised approach), який базується на зовнішніх рейтингових оцінках, та оцінка кредитного ризику на основі внутрішніх рейтингів (IRB – internal ratings – based approach).

Стандартний метод передбачає два підходи:

- простий, відповідно до якого основними вимогами є: 1) співпадання термінів кредиту і забезпечення та 2) регулярна переоцінка забезпечення (мінімум один раз у півроку);
- ускладнений, при якому вартість забезпечення корегується на ризик зменшення вартості внаслідок неспівпадання строків забезпечення та заборгованості і зміни ринкової вартості.

Відповідно оцінка ризику на основі внутрішніх рейтингів (IRB) також включає два підходи: базовий і вдосконалений. Спільним у них є те, що вони передбачають наступні фактори, які беруть участь у розрахунку ваги, – ймовірність дефолту (PD); збитки у випадку дефолту (LGD); термін (M). Розрахована і таким чином вага множиться на значення заборгованості на момент дофолту (EAD). При цьому базовий підхід дозволяє банкам використовувати власні оцінки: PD, а параметри LGD, M і EAD встановлюються наглядовими органами. Вдосконалений підхід дозволяє банкам визначати власні параметри LGD, M і EAD.

Розглянемо можливості використання кожного із запропонованих методів оцінки кредитного ризику у вітчизняній практиці.

Так оцінка кредитного ризику на основі стандартного підходу для українських банків є дуже проблематичною, оскільки:

- 1) у нас немає рейтингових агентств, які би проводили рейтингові оцінки кредитоспроможності підприємств і організацій;
- 2) створене кредитне бюро охоплює не всі банки і не має достатньої інформації для оцінки кредитного ризику;
- 3) залучення для оцінки кредитного ризику міжнародних рейтингових компаній є не реальним, бо рейтингові агентства неохоче ідуть на ринки країн, що розвиваю-

тє, через непрозорість недостатність інформації, незначні доходи на цих ринках і недоступністю своєї послуги для більшості клієнтів у зв'язку з високим рівнем оплати. В Україні, зокрема, лише 9 банківських установ в Україні мають рейтинги, присвоєні "Moody's Investors Service": Вабанк, Індекс-банк, Кредитпромбанк, Надра, Правексбанк, Укрсиббанк, Укрсоцбанк, Укрексімбанк та Форум.

Оцінка кредитного ризику на основі внутрішніх рейтингів створює також проблем.

По-перше, це методика оцінки кредитних ризиків практично дуже складно використовувати, про що свідчить тестування 138 банків із 25 країн світу з них із вдосконаленою методикою самостійно могли справитися 22 банки, причому в середньому по виборці вони повинні були збільшити свій капітал на 25%, що як для зарубіжних, так і для вітчизняних банків є важким завданням.

По-друге, щоби регулюючому органу прийняти рішення про надання банкові можливості оцінювати кредитний ризик на основі власної моделі, необхідно переконатись у добре організованій системі управління ризиком у цьому банку, об'єктивній можливості отримання ним достовірної інформації про фінансовий стан своїх клієнтів, систематизації інформації та класифікації боржників щодо ризику дефолту.

По-третє, регулюючі органи повинні проявляти особливу обережність при прийнятті рішення щодо оцінки кредитного ризику на основі внутрішніх рейтингів, тому лише окремі банки і тільки в окремих країнах можуть переходити на цю модель.

Що стосується вітчизняної практики, то протягом 2003–2004 рр. створено методологічну базу, яка стосується оцінки ризиків і ризик-менеджменту в банках шляхом розробки "Методичних вказівок з інспектування банків "Система оцінки ризиків" на проведення окремих операцій" [3] і "Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України" [4]. Роль цих методичних матеріалів полягає у наданні працівникам банківського нагляду уніфікованої методологічної підтримки при оцінці системи управління ризиками, забезпеченні однакових підходів до кожного банку, оцінці основних параметрів ризиків, а також дати змогу банкам організувати та налагодити функціонування системи управління ризиками.

Отже, НБУ розпочав роботу щодо створення відповідних засад, які орієнтують діяльність банків у країні на досягнення більшої ефективності ризик-менеджменту, а службу банківського нагляду – на нагляд на основі оцінки ризиків. Це є тільки початком у роботі управління ризиками і, безперечно, недостатньо для запровадження оцінки кредитного ризику на основі внутрішніх рейтингів.

При розрахунку достатності капіталу оцінку ринкового ризику відповідно до рекомендацій "Базеля II", повинні проводити за торговим портфелем банку. У вітчизняній банківській практиці, згідно з Методичними вказівками з інспектування банків "Система оцінки ризиків", система оцінки ринкового ризику передбачає чотири основні компоненти визначення його параметрів:

- 1) кількість, рівень або обсяг ризику, на який наражається банк;
- 2) якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків;
- 3) сукупний ризик, який характеризує і кількісний і якісний показник;
- 4) напрямок ризику, тобто ймовірна зміна сукупного ризику протягом наступного року.

Однак, недостатня розвиненість фондового ринку, відсутність уніфікованого для банків моніторингу за станом процентного ризику, та обмежене застосування сучасних методик його аналізу (GAP – аналіз, дюрація, VAR) ставить під сумнів використання оцінки ринкового ризику при обрахунку достатності капіталу.

Новим компонентом, який вимагається в розрахунок достатності капіталу банку, є операційний ризик. Для оцінки останнього Базельський комітет пропонує два варіанти: підхід на основі базових індикаторів і стандартний. При підході на основі базових індикаторів операційний ризи розраховується в еквіваленті фіксованого процента від сумарного (чистого процентного та непроцентного) доходу. Стандартний же підхід базується на виокремленні у банку кількох типових напрямків діяльності і визначенні за кожним з них величини резервованого капіталу. Таким чином, метою "Базеля II" стосовно операційних ризиків є вдосконалення правил того, який капітал повинен бути зарезервований для покриття ризику, незалежно від того використовуються стандартні чи внутрішні розробки банку. Ці правила налаштовують банки на продовження розробок з управління операційними ризиками.

У вітчизняній практиці можливість оцінки достатності капіталу банку і з урахуванням операційного ризику буде пов'язане зі специфічними особливостями виникнення цього ризику. Так, у зарубіжних банках чинниками операційних ризиків є помилки при використанні похідних фінансових інструментів, здійснення несанкціонованих торговельних операцій, помилки окремих співробітників для поліпшення фінансових результатів тощо. В українській банківській практиці статистика операційних ризиків показує, що вони породжені іншими мотивами, передусім інформаційними технологіями – починаючи від їх тендерного придбання (можуть призводити до завищення вартості проекту), експлуатації (залежність банків від внутрішніх спеціалістів з інформаційних технологій) і закінчуючи ймовірністю технологічних і операційних перебоїв. Враховуючи те, що сфери виникнення і чинники операційних ризиків специфічні для окремих банків, що ці ризики індивідуальні для банків і не розповсюджуються на банківську систему загалом, призводячи до банківських криз, вважається, що для вітчизняної практики найважливішим є вдосконалення внутрішнього контролю за операційними ризиками, а не включення їх у розрахунок достатності капіталу банку.

Принципова новизна "Базеля II" – це є включення двох принципів (окрім достатності капіталу): банківський нагляд і ринкова дисципліна. Згідно з угодою, банківський нагляд повинен бути спрямована не лише на встановлення факту наявності в банку достатнього капіталу для покриття ризиків, а й на те, щоби в банку використовувалися досконалі механізми моніторингу й управління ризиками. В зв'язку з цим НБУ в особі банківського нагляду розробив нові підходи щодо оцінки та управління ризиками: по-перше, крім кількісних параметрів ризику, оцінюватиме якість, ефективність систем управління ризиком (ризик-менеджмент) і напрямки його зміни; по-друге, затвердив уніфіковану методику оцінки системи управління ризиками, в яку включаються наступні елементи: виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризику; по-третє, обґрунтував оцінку ефективності управління ризиками, що передбачає наявність послідовних положень, процесів, кваліфікованого персоналу та систем контролю.

Ринкова дисципліна як один із принципів "Базеля II" передбачає розкриття інформації, яка би дозволила всім учасникам ринку отримувати доступ до звітності банків, відомостей про величину капіталу і його структуру, прийняті для банку ризики, загальні принципи управління ризиками і, відповідно, на цій основі самостійно робити висновки про достатність капіталу. Щодо цього НБУ потрібно виконати значну роботу, спрямовану на підвищення якості параметрів банківського капіталу, послідовну протидію застосуванню різних схем зі збільшення капіталу, штучного завищення обов'язкових нормативів тощо.

Отже, проведений аналіз певною мірою ілюструє необхідність, можливість і доцільність впровадження банківських норм "Базеля II" у банківську практику в Україні, що дозволяє зробити такі висновки та пропозиції:

1) перед вітчизняною банківською системою стоїть завдання приведення діючих у країні норм до базельських для прискорення інтеграції в світову фінансово-кредитну систему;

2) необхідно знайти найбільш прийнятні оптимальні вирішення наявних проблем "Базеля II" в умовах української дійсності;

3) збільшення власного капіталу комерційними банками залишається актуальним завданням української банківської системи і прискорення його вирішення його продиктовано необхідністю розширення обсягів операцій банків, укріплення стабільності всієї банківської системи;

4) основний напрямок роботи НБУ (банківського нагляду) – стимулювати кращу практику вітчизняної банківської діяльності, що сприятиме зниженню ризиків в роботі банків і водночас забезпечить захист інтересів вкладників і кредиторів як шляхом законодавчих ініціатив, спрямованих на посилення корпоративного управління в банках, так і методичного забезпечення організації й управління банківськими ризиками.

Література

1. *Международная конвергенция расчётов собственного капитала и требований к собственному капиталу. // Бизнес и банки. – 2004. – № 44, 45, 46, 48.*
2. *Вісник НБУ. – 2005. – лютий.*
3. *Методичні еказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків": Схвалені постановою Правління НБУ від 15.03.2004 р. № 104.*
4. *Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Схвалені постановою Правління НБУ від 02.08.2004, № 361.*